

VALOAREA LITOGRAFIEI ÎN CREAȚIA ARTISTICĂ

THE VALUE OF LITHOGRAPHY IN ARTISTIC CREATION

OXANA DIACONU-CATAN¹,doctorandă, Universitatea Pedagogică de Stat Ion Creangă,
lector universitar, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice<https://orcid.org/0009-0008-5645-9888>

CZU 763.02

DOI <https://doi.org/10.55383/amtap.2023.1.12>

În cercetarea realizată este evidențiat rolul și aportul litografiei ca tehnică originală de multiplicare care a contribuit la dezvoltarea artei grafice.

Axându-se pe prezentarea caracteristicilor tehnice, autoarea pledează pentru readucerea interesului artiștilor plastici și studenților graficieni față de această tehnică, care oferă variate posibilități de exprimare creativă. Este urmărită evoluția litografiei în circumstanțele istorice și impactul acesteia în creația artistică, punându-se în evidență atât avantajele litografiei cât și rolul ei utilitar și estetic.

Totodată, sunt menționați cei mai reprezentativi artiști plastici, care au abordat în lucrările lor tehnica litografică, care influențează și ajută artistul contemporan în crearea propriei opere, marcată de interacțiunea activă a tehnologiei, științei și artei. Doar prin stăpânirea diverselor tehnici de lucru vor fi educați profesioniști cu o percepție vizuală dezvoltată și cu un înalt potențial creativ.

Cuvinte-cheie: litografie, grafică, gravură, creație, cromolitografie, tehnică, artă, afiș

In the carried out research is highlighted the role and contribution of lithography as an original technique of multiplication, which contributed to the development of graphic art.

Focusing on the presentation of the technical characteristics, the author pleads for bringing back the interest of plastic artists and graphic design students towards this technique, which offers various possibilities for creative expression. The evolution of lithography in historical circumstances is being traced, as well as its impact in artistic creation, highlighting both the advantages of lithography and its utilitarian and aesthetic role.

At the same time, are mentioned the most representative plastic artists who have approached the lithographic technique in their works, which influences and helps the contemporary artist in his own work, marked by the active interaction of technology, science and art. Only by mastering the various techniques professionals will be educated with a developed visual perception and a high creative potential.

Keywords: lithography, graphics, engraving, creation, chromolithography, technique, art, poster

Introducere

Artagravurii îmbină cu iscusință teoria și practica de execuție. Perfecționarea continuă a tehnicilor gravurii și posibilitățile inepuizabile de experimentare, de libertate și de virtuozitate au atras și continuă să atragă artiștii pe parcursul secolelor.

Litografia, fiind una din marile descoperiri de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, regăsește aproape toate tipurile de semne grafice folosite în tehnicile gravurii. După tipurile de tipar tradițional gravurii, litografia face parte din tiparul plan. Termenul de litografie² este un procedeu de reproducere și de multiplicare, bazat pe procesul chimic de gravare a unei suprafețe solide de piatră cu acizi. Pentru a obține o imagine artistul desenează cu un instrument special (creion litografic, cerneală sau pensulă)

1 E-mail: oxi_doxi@yahoo.com

2 Litografie – din greacă *litos* (piatră) și *grafein* (a scrie).

directpe piatra litografică¹. Acest procedeu oferă multiple posibilități de exprimare de la sensibilitatea liniei până la dramatismul redat de negrul catifelat.

Metoda revoluționară de imprimare sau *tehnica litografică* devine un mijloc principal folosit pentru reproducerea imaginii sau a textului, dând un impuls puternic în dezvoltarea tipografiilor. Astfel, mai mulți artiști consacrați au început să practice posibilitățile de lucru în *tehnica litografică* cu ajutorul căreia au putut fi create diverse imagini, texte, ilustrații de carte, afișe, reproduceri și imprimeuri de tablouri celebre.

În cursul evoluției, *litografia* și-a dezvoltat mai multe metode: a creionului, a peniței, a aerografului, cea neagră, litografia color (*cromolitografia*) și fotolitografia, care sunt descrise cu mare precizie de graficianul Florin Stoiciu în lucrarea sa fundamentală *Tehnici și maniere în gravură* [1 p. 111].

În arta contemporană *litografia*, îmbunătățită prin *tehnici* și materiale noi, continuă să ocupe un loc important în opera artiștilor plastici.

Apariția și dezvoltarea litografiei – tehnica de imprimare

Litografia a fost inventată în anul 1796 de actorul și dramaturgul german Johann Alois Senefelder (1771-1834), ca mod de imprimare a textului, în special, a pieselor sale. Invenția este descrisă în detalii în cartea *Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerei – Un curs complet de litografie*, editată în anul 1818. Publicațiile ulterioare ale cărții sunt tipărite de el însuși cu ajutorul *litografiei*. Această *tehnica* a dominat industria tipografiei de-a lungul secolului următor și chiar mai târziu [2].

Desenarea direct pe piatra *litografică* oferă mari avantaje, este ușoară și similară cu desenarea pe foaia de hârtie. Cel ce efectua un desen nu mai avea nevoie de o altă persoană specializată pentru a multiplica imaginea, similar gravurii pe lemn sau metal. Astfel, desenele nu suportau schimbări față de ideea primordială a autorului.

Odată cu descoperirea lui Senefelder, *arta litografiei* a început rapid să găsească utilizări în diferite arii artistice și comerciale datorită reproducerii sale ieftine și precise. Editorii au realizat că *litografia* este o *tehnica* importantă pentru industria lor, permițând unei game mai largi de publicații să ajungă la o audiență mai mare.

Inițial, *litografia* era folosită în tipografii pentru a crea ilustrații monocrome de înaltă calitate. Pentru a realiza o imagine color ilustratorii erau nevoiți să coloreze manual imprimeurile cu acuarelă.

La începutul anilor '30 ai secolului XIX în Franța a fost inventată *tehnica imprimării plane* multi-culore – *cromolitografia* (litografia color). Invenția se leagă de un alt nume celebru – Godefroy Engelmann, care, interesat de *tehnica litografică*, face o călătorie în Germania pentru a studia, direct de la sursă, acest nou mediu de tipărire. Întors acasă, fondează *La Société Lithotypique de Mulhouse* și începe perfecționarea procesului de tipărire color, obținând, în 1837, un brevet de invenție englez pentru *cromolitografie* în urma unor rezultate excelente. Engelmann fondează la Paris compania *Engelmann et Graf*, care produce un număr impunător de *litografii* de cea mai bună calitate [3].

Din afirmațiile lui Florin Stoiciu reiese că: „Litografiile color sunt denumite de cele mai multe ori „variante” ale originalului, datorită faptului că suprapunerile culorilor suportă de fiecare dată mici modificări, făcând, practic, imposibilă identitatea tuturor exemplor tirajului” [1 p.118].

Impactul litografiei în secolele XVIII-XIX

Începând cu secolul al XVIII-lea interesul față de *litografie* crește semnificativ. Unul dintre primii artiști plastici care a explorat posibilitățile *tehnicii litografice* a fost Francisco Goya. Experimentând neobosit pe piatra *litografică*, creează un număr impunător de lucrări, devenind un maestru incomparabil al *litografiei*, care a avut o influență decisivă asupra dezvoltării *litografiei* artistice. Pasiunea lui Goya pentru lupta cu taurii a fost reflectată într-o serie de *litografii* – *Taurii Bordeaux (Imaginea 1)*, unde putem observa dramatismul și splendoarea evenimentului redat prin farmecul acestei tehnici [4].

¹ *Piatră litografică* (calcar de Bavaria) = piatră de calcar cu structura foarte fină și densă, folosită la confecționarea formelor de tipar litografice.

Imaginea 1. Francisco Goya,
Taurii Bordeaux, 30x41cm, 1825

Sursa: www.metmuseum.org

Înainte de Goya *litografia* era proprietatea reproducătorilor artizani și a amatorilor, însă cu timpul devine o formă populară de *artă grafică*. Posibilitățile *tehnice*, simplitatea procesului de lucru și produsul final atrage tot mai mulți artiști plastici dornici să descopere farmecul *tehnicii litografice*. Printre primii artiști care au practicat această *tehnică*ii putem menționa pe Theodore Gericault, Eugene Delacroix, Alexandre Gabriel Decamps, Honoré Daumier ș.a. [5].

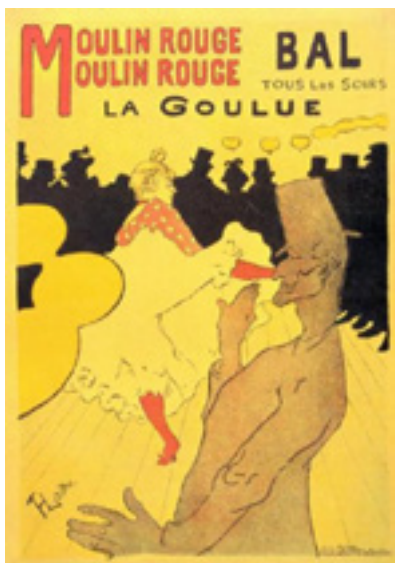
Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea pot fi remarcate litografiile impresionistilor Édouard Manet, Edgar Degas, Pierre-Auguste Renoir ș.a.

Spre sfârșitul secolului XIX apare o nouă tendință—*afișul* sau posterul în culoare. Combinarea dintre culoare, imagine și text pe o suprafață a făcut din posterul *litografic* unul dintre cele mai puternice mijloace de comunicare de la sfârșitul secolului XIX—începutul secolului XX, în Europa și America devenind popular ca formă de artă, după ce imprimatorul francez Jules Cheret (1836-1932) a inventat „*cromolitografia* sa din 3 pietre”. Studiarea și perfecționarea *tehnicii litografice* a dus la combinarea domeniului *artistic* cu cel *tehnic*. Cheret este numit „tatăl” posterului modern, datorită invenției care i-a permis să se afirme ca designer de *afișe* policrome, care îmbinau cu iscusință textul, imaginea și mesajul principal. În această ordine de idei, Camil Mihăescu menționează: „Opera lui Cheret poate fi considerată fondatoarea designului grafic și publicitar. Jules Cheret a fost catalizatorul dintre artele plastice și tehnologia vremii” [6].

Cromolitografia a ajutat la transformarea străzilor din Paris, New York și Londra în galerii de *artă*. *Afișele* lui Toulouse-Lautrec pentru Moulin Rouge (**Imaginea 2**), create în 1891, rămân imagini valoroase în *arta afișului*. Expresivitatea formelor, contrastele cromatice și ironizarea subiectelor măresc puterea de convingere a *afișului artistic* din acea perioadă.

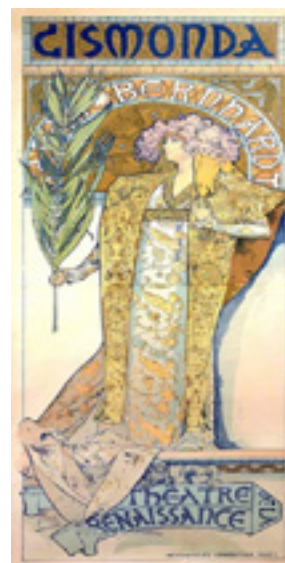
În 1894 Alphonse Mucha creează primele capodopere ale posterelor ArtNouveau, devenind faimos datorită *afișului* său *litografic* realizat pentru actrița franceză Sarah Bernhardt, intitulat *Gismonda* (**Imaginea 3**), *executat* într-un stil bizantin.

Imaginea 2. Henri de Toulouse-Lautrec,
Moulin Rouge: La Goulue, 191x117 cm, 1891

Sursa:www.artic.edu

Imaginea 3. Alphonse Mucha, *Gismonda*,
216x74 cm, 1894

Sursa:www.muchafoundation.org

Deschiși spre noile *tehnologii* și experimente, artiștii plasează *litografia* ca un domeniu de sinestă-tător. Combinația dintre maestrul tipografic și artistul modern a marcat succesul *litografiei*, care era folosită nu doar cu scop *artistic*, dar și comercial. *Afișul* publicitar devine un mijloc de promovare la care se adresează mai mulți artiști.

Litografia ca formă de artă separată în secolul XX

În secolul XX *litografia* devine foarte diversă și oferă numeroase posibilități *artistice* de exprimare. O deosebită importanță în redescoperirea *litografiei* ca formă de artă a avut-o studioul Mourlot cunoscut și sub numele de Atelier Mourlot, o tipografie din Paris fondată în 1852 de familia Mourlot, specializată inițial în imprimarea tapetului. Nepotul fondatorului, Fernand Mourlot, a invitat mulți artiști din secolul XX să lucreze direct pe pietre *litografice* pentru a crea *opere de artă* originale. Astfel, studioul Mourlot a devenit locul unde au fost executate nu doar *afișe*, dar și lucrări de *artă* la propriu.

Până în 1937 studioul Mourlot devenise cea mai influentă tipografie de *afișe artistice* ce folosea *litografia* ca *tehnică* de imprimare. Fiind de o calitate foarte bună, *afișul* a atins înălțimea măiestriei tiparului plan.

Sub conducerea lui Fernand Mourlot, *artiști* renumiți ca Henri Matisse, Pablo Picasso, Georges Braque, Fernand Léger, Marc Chagall, Joan Miró, Jean Dubuffet ș.a. și-au îmbogățit propriile lucrări, precum și *arta* contemporană, în general, cu un nou mediu de expresie—*litografia*. Datorită lui Fernand Mourlot, *litografia* modernă a preluat o personalitate și și-a găsit viitor. În prima jumătate a secolului XX *litografia* a fost una dintre *tehnologiile* dominante în crearea de ilustrații pentru mass-media, *afișe* sau ilustrații de carte [7].

Întâlnirea lui Pablo Picasso cu Fernand Mourlot devine decisivă în *creația artistului*. Picasso se dedică mediului *litografic* și petrece zile în șir în tipografia Mourlot, explorând pe deplin procesul *litografic*. Această experiență va crea o colaborare cu studioul Mourlot, care va dura aproape trei decenii și va realiza lucrări de o mare valoare artistică.

Un alt mare artist al secolului XX, care a avut o pasiune aparte față de *tehnica litografiei*, a fost Marc Chagall. În urma călătoriei în Țara Sfântă, a început să mediteze asupra seriei de *litografii* cu tematică biblică. A fost ajutat la punerea în viață a proiectului de către cunoscutul editor parizian Ambroise-Vollard, cel care în anul 1930 i-a comandat ilustrațiile pe tema textelor sacre fundamentale. Artistul

a lucrat la ilustrarea *Bibliei* timp de mai bine de două decenii (1931-1956), lucrările fiind publicate ulterior în revistele Editurii Verve.

Cromolitografia (litografia color) și *litografia* monocromă au devenit *tehnicile* preferate ale artistului după război. Cu ajutorul *litografiei*, Chagall ilustrează multe cărți și creează numeroase opere de artă (*Biblia*, *O mie și una de noapți*, seria *Daphnis și Chloe*). Chagall a creat seria *Daphnis și Chloe* timp de patru ani (**Imaginea 4**). În fiecare *litografie* artistul a folosit până la 25 de culori și nuanțe, fiecare culoare (piatră *litografică*) a fost tipărită separat. Acest ciclu subliniază stilul unic al lui Chagall și este una dintre cele mai importante lucrări *grafice* din opera sa [8]. Caracteristicile specifice ale *litografiei* se potrivesc perfect cu caracterul limbajului vizual al artistului.

Transformările ce se petreceau în viața socială și politică din acea perioadă s-au răsfrânt în *artă-litografică* și în mesajele lucrărilor create cu ajutorul acestei *tehnici*. Un exemplu al acestor transformări este Salvador Dali, care nu era să fie el însuși, dacă nu ar fi experimentat *tehnica litografică* și posibilitățile ei.

În 1956 celebrul editor francez Joseph Foret s-a adresat marelui suprarealist al secolului XX cu solicitarea de a crea ilustrații pentru *Don Quijote* (**Imaginea 5**). Dali, acceptând provocarea, începe să cunoască *litografia artistică*, combinând-o cu alte *tehnici* ale *graficii*.

Imaginea 4. Marc Chagall, seria *Daphnis și Chloe*, *Grădina lui Philetas*, 41x64cm, 1961

Imaginea 5. Salvador Dali, seria *Don Quijote*, 41x32,5 cm, 1957

Sursa: Park West Gallery, <https://www.artsy.net/artwork/salvador-dali-don-quichotte-daydream-of-don-quichotte>

Sursa: www.altmansgallery.com

În 1972 creează renumita serie *Surrealistic Flowers – Flori suprarealiste*. Combinând florile preferate cu cele mai faimoase simboluri ale sale, autorul a creat o colecție care ilustrează complexitatea unei gândiri suprarealiste [9].

Desenul direct pe piatră *litografică* poate fi practicat fără mari dificultăți, iar autorul poate edita cu ușurință lucrarea în orice moment. *Litografia* oferă artiștilor posibilitatea de a reda imediat emoțiile și starea de spirit. Marii artiști ai secolului XX au redescoperit *litografia* ca formă de *artă*, pe care au explorat-o cu mare succes și entuziasm.

Apariția litografiei pe teritoriul Moldovei și Țării Românești

În Țara Românească și Moldova apariția *litografiei* este legată de generația de aur din prima jumătate a secolului XIX, ai cărei intelectuali erau instruiți în marile universități și biblioteci apusene. *Gravura* în lemn și epoca ei de glorie pentru cartea tipărită este înlocuită de *litografia* pentru ziare și publicații săptămânale.

În Moldova, Gheorghe Asachi a acordat o deosebită atenție *litografiei*, pe care o practicase singur, a compus desene cu subiecte istorice *litografiate* împreună cu colaboratorii săi de la *Albina*. În 1840-1841, Gheorghe Asachi fondează revista *Icoana Lumei*, care va informa cititorul despre tot ce se întâmplă în lume. Revista era plină de imagini realizate cu ajutorul *litografiei*. Mai târziu, în anul 1850 apare *Gazeta de Moldavia* și volumele calendarelor. Această perioadă este considerată cea mai importantă în dezvoltarea *litografiei* ca ilustrație de carte de la noi.

Alexandru Asachi, fiul lui Gheorghe Asachi, a desenat și *litografiat* cea mai mare parte a ilustrațiilor din revistele, almanahurile și calendarele publicate de tatăl său [10 p. 77-279].

Importanța portretului din secolul XIX are un loc major în întreaga producție *litografică* din acea perioadă. Devine solicitat de cercurile nobilimii și burgheziei. Portretul *litografiat*, individual sau de grup, a început să se transforme într-un gen comercial care evidențiază statutul social al persoanei portretizate.

Dimitrie Pappasoglu, ingeniosul colonel, atras de posibilitățile *litografiei*, a stat în fruntea unei case de editură, care crea stampe patriotice și documentare [11]. Printre colaboratorii lui Pappasoglu îl putem menționa pe Carol Popp de Szathmary, unul din cei mai iscusiți desenatori ai acelei perioade. Szathmary era pasionat de *litografie* din tinerețe. În colaborare cu Anton Chladek, el a început să practice această tehnică, creând *litografii* monocrome (alb-negru) și *cromolitografii* (color). În 1855 va reproduce în *tehnica cromolitografiei*, la Leopoldo Muller, câteva vederi din Orient, lucrarea *Soldați turci din tabăra de la Oltenița*, iar mai târziu, în 1867, publică o altă *litografie* la fel de valoroasă, din punct de vedere artistic – *Excursia Prințului Carol la Tismana*. Pappasoglu a mai colaborat cu K. Danielis, G. Venrich, I. Pernet, C. Isler și mulți alți artiști din perioada respectivă.

Pe teritoriul Moldovei și Țării Românești întâlnim centre tipografice și artiști *gravori* talentați, recrutați mai ales printre călugări. *Litografia* s-a afirmat și a evoluat în circumstanțele istorice care erau influențate de noile invenții *tehnologice* ce au condus la evoluția tiparului, fiind un procedeu *tehnic* de imprimare în ilustrația cărților editate în tiraj mare și a periodicelor numeroase ale vremii, în alcătuirea marilor albume de reproducere după opere de *artă* celebre [12 p. 35-40].

Litografia a fost promovată de Gheorghe Panaiteanu-Bardasare (fondatorul Academiei de Arte din Iași 1860), Anton Chladek, Carol Szathmary, Constantin Lecca, Nicolae Vermont, Ion Negulici, Constantin Jiquid, Ștefan Popescu ș.a.

Artiștii litografi autohtoni sau străini stabiliți în Țara Românească și Moldova au creat imagini care au relatat viața socială, politică și evenimentele marcante ale vremii.

Din cele menționate, putem considera *litografia* ca un imbold care a stat la baza dezvoltării școlii de *gravură* de la noi. *Litografia* a avut un mare impact asupra educației societății. Mijloacele expresive și metoda ușoară de lucru pe piatra *litografică* oferă posibilități inepuizabile pentru *creație*.

În cadrul artei basarabene *litografia* a fost abordată de artiștii plastici consacrați precum Pavel Șillingovski – ciclul *Locuri legate de memoria lui Pușkin* (1924); Mihail Larionov – *Portretul Nataliei Goncharova* (1912); Boris Șirocorad – *Unul lucrează, șapte mănâncă* (1961), (*Imaginea 6*); Ion Tăbârță – În atelierul de mecanică (1963), *Mitropolitul Varlaam și Petru Movilă* (1996) [13 p. 12-13]; Alexei Colîbneac – *Portretul lui Boris Tulințev* (1970), (*Imaginea 7*), *Portretul Tatiane Cistova* (1970), (*Imaginea 8*), *Portretul unui adolescent* (1970); Dumitru Savastin – *Tânăra din Gabrovo* (1978), *Portretul tutunăresei Nadejda Grosu* (1980), ciclul *Motivele folclorului găgăuz* (1980); Victor Cuzmenco – ciclul *Femei din Bugeac* (1981) [14 p. 3]; Eudochia Zavtur – *Rașcov* (1984), seria *Cu gândul la Eminescu* (1989), (*Imaginea 9*) [15 p. 49] ș.a.

Imaginea 6. Boris Șirocorad,
Unul lucrează, șapte mănâncă, 1961

Sursa: Catalog. Prima Expoziție Republicană de Stampă.
Autor: Rodnin K., Chișinău, 1966, 32x44cm

Imaginea 7. Alexei Colîbneac,
Portretul lui Boris Tulîncev, 1970

Sursa: colecția autorului, 32x25cm

Imaginea 8. Alexei Colîbneac,
Portretul Tatianeî Cistova, 40x50cm, 1970

Sursa: colecția autorului

Imaginea 9. Eudochia Zavtur,
Cu gândul la Eminescu, 35x45cm, 1989

Sursa: Catalog. Eudochia Zavtur. Grafică. Pictură.

În prezent în instituțiile de învățământ cu profil artistic din Republica Moldova litografia se studiază foarte puțin sau deloc. Procesul tehnologic, corodarea și imprimarea sunt mai dificile față de alte tehnici ale gravurii. Cei interesați de litografie au opțiunea de a practica această meserie doar în cadrul atelierului de litografie al Uniunii Artiștilor Plastici din Republica Moldova.

Concluzii

Arta litografie sau marea invenție de la sfârșitul secolului XVIII este o tehnică originală cu un statut comercial și artistic în același timp. Pentru unii artiști plastici a semnat atingerea unor culmi de măiestrie în creație, iar pentru alții – posibilitatea de a-și face munca accesibilă unui public mai larg. Această tehnică este indispensabilă în reproducerea la nesfârșit a unei imagini în grafica de carte, în crearea de tipărituri, pliante, afișe, partituri sau hărți geografice. Litografia, utilizată ca procedeu tehnic de imprimare sau ca metodă de creare a unei opere artistice, conferă fiecărui tipar originalitate și valoare artistică independentă.

Astăzi artiștii folosesc rar *tehnica litografiei* tradiționale pentru a crea lucrări. Majoritatea artiștilor preferă *tehnicile* mai simple de *gravură* în activitatea lor. În cultura secolului XXI invențiile *tehnologice* se impun în toate sferele vieții și este foarte important să se determine locul *artei* clasice, inclusiv *alar-tei litografice*. Pentru un artist profesionist *tehnica litografiei* în varianta clasică nu poate fi înlocuită cu cele mai avansate *tehnologii*.

Referințe bibliografice

1. STOICIU, F. *Tehnici și maniere în gravură*. București: Polirom, 2010. ISBN 978-973-46-1840-8.
2. Aloys Senefelder [online]. In: *Litografia*: [site]. [accesat 1 mai 2023]. Disponibil: <https://litografia.pl/en/home-eng/>
3. Годфруа Энгельманн-Godefroy Engelmann [online]. In: *Wikipedia*: Enciclopedia liberă [accesat 25 apr. 2023]. Disponibil: https://ru.qwe.wiki/wiki/Godefroy_Engelmann
4. Рисунки и литографии Гойи [online]. In: *painting.artyx.ru*: [site]. [accesat 28 apr. 2023]. Disponibil: <http://painting.artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000016/st003.shtml>
5. МОТОС, R. O inițiere în istoria gravurii [online]. In: *libruniv*: [site]. [accesat 26 apr. 2023]. Disponibil: http://libruniv.usarb.md/xXx/reviste/confbib/articole/2009_3-4/14.pdf
6. MIHĂESCU, C. GRAPHIC DESIGN – momente cheie în secolul XX [online]. In: *academia.edu*: [site]. [accesat 01 mai 2023]. Disponibil: https://www.academia.edu/40163613/GRAPHIC_DESIGN_momente_cheie_%C3%AEn_secolul_XX
7. Mourlot editions [online]. In: *mourloteditions.com*: [site]. [accesat 28 mar. 2023]. Disponibil: <https://www.mourloteditions.com/pages/about>
8. Marc Chagall. Le verger de philetas (Philetas Orchard) from Daphnis and Chloe, 1960 [online]. In: *MFA: MASTERWORKS Fine Art Gallery*: [site]. [accesat 23.06.2020]. Disponibil: <https://www.masterworksfineart.com/artists/marc-chagall/lithograph/le-verger-de-philetas-philetas-orchard-from-daphnis-and-chloe1960/id/w-4065>
9. Сальвадор Дали [online]. In: *Altmans gallery*: [site]. [accesat 15 mar. 2023]. Disponibil: <https://altmansgallery.com/catalog/works/flordali9/>
10. OPRESCO, Gh. *Grafica Românească în secolul al XIX-lea*. Vol.1. București: Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942.
11. CHIȚULESCU, P. Un militar istoric, prieten al sfinților: maiorul Dimitrie Papazoglu. In: *Ziarul Lumina*: ziar ortodox creștin [online]. 2022, 28 oct. [accesat 03 mai 2023]. Disponibil: <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/un-militar-istoric-prieten-al-sfintilor-maiorul-dimitrie-papazoglu-175705.html>
12. *Istoria în imagini de epocă: Gravură. Litografie Offset. Sec. XVII-XX* [online]. [accesat 21 apr. 2023]. Disponibil: https://www.academia.edu/28646191/Gravur%C4%83_Litografie_Offset_SEC_XVII_XX_istoria_%C3%AEn_imagini_de_epoc%C3%A3?email_work_card=thumbnail
13. РОДНИН, К. *Первая республиканская выставка эстампа: Каталог*. Кишинев: Молдреклама, 1966.
14. MUSTEAȚĂ, E. Valențe artistice în gravura moldovenească din anii '70-'80 ai secolului al XX-lea. In: *Arta* [online]. 2019, nr. 1, pp. 56–51 [accesat 05 mai 2023]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/80149
15. *Eudochia Zavtur. Grafică. Pictură*. Chișinău: Cartea Moldovei, 2006. ISBN 978-9975-60-203-7.